

१४) क्रोधाग्नी!!

एक साधू धुणी पेटवून जप करत बसला होता. त्याला पाहून एका सामान्य खेडवळ माणसाचे डोळे चमकले. कारण त्याला हुक्क्याची तलफ आली होती आणि हुक्का पेटवण्यासाठी त्याच्यापाशी साधन नव्हते. म्हणून धुणी पाहून तो खूष झाला. धुणी समोर दिसत असूनही साधूविषयी आदर व्यक्त करायला त्याने नम्र स्वरात विचारले, "महाराज, अग्नी हवा आहे. आहे का?"

सामान्य खेडवळाने चिलीम पेटवण्याच्या फालतू कामासाठी आपल्यासारख्या महान साधूच्या धुणीस वेठीस धरावे, हे साधूस आवडले नाही. तो तिरसट स्वरात म्हणाला, "चल हट! इथे अग्नीबिंगनी नाही." त्या माणसाला साधूच्या रागाची गंमत वाटली. छेड काढण्याच्या उद्देशाने त्याने हिंदीत विचारले, "महाराज कुछ देवता मिळेगा क्या?"

"अरे भाग यहांसे!" साधू चिडून ओरडला, "यहाँ देवता बेवता कुछ नही." त्या माणसाच्या ओठांवर स्मित फुललेले पाहून साधूच्या संतापास उधाण आले. चिमटा उगारत साधू त्याच्या मागे धावला. त्याचा हात धरून तो सामान्य माणूस शांतपणे उद्गारला, "स्वतःला ज्ञानी साधू म्हणवता. धुणीत आणि तुमच्या तन-मनात आग ठासून भरलेली आहे; तरी अग्नी नाही, असे खोटे सांगता? त्यापेक्षा एकमेकांना मदत करणारे आणि स्वतःचे अज्ञान कबूल असणारे आम्ही सामान्य लोक बरे, म्हणायचे!"

त्या खेडवळ सामान्य माणसाच्या शब्दात, विश्वसत्य सामावले आहे. वस्त्र आणि व्यवसायावर ज्ञान अवलंबून नसते. भगवे कपडे धारण करताच कुणाला विरक्ती येत नाही. चित्तात सतत सुषुप्तावस्थेत पहुडलेला क्रोध, अग्नीसारखा दाहक आहे; नव्हे अग्नीहून त्याचा दाह अधिक नुकसानकारक आहे. तो वारंवार प्रगट होऊन समोरच्या व्यक्तीच्या मनातील कोवळ्या भावना भरमसात करतो. शिवाय चिडणाच्या व्यक्तीचेही तो नुकसानच करतो. म्हणून चिडलेली सुंदर व्यक्तीही हिडिस आणि विकृत दिसते. हसताना माणसाचे दोन स्नायू ताणले जातात पण रागावलेल्या व्यक्तीचे मात्र पाच स्नायू तंग होतात.

हॉरस म्हणतो, "अऱ्गर इज टेंपररी मॅडनेस" चिडलेला प्रत्येक माणूस त्या क्षणी तरी वेडेपणाच करत असतो. क्रोधात सारासार विचार नष्ट होतो. गीतेत म्हटले आहे... क्रोधात मूढता, मूढतेत स्मृतीविभ्रम, परिणामी बुद्धिनाश आणि बुद्धिनाशाची परिणती विनाशात होते. म्हणून आपल्या पूर्वजांनी राग आल्यास, तो व्यक्त करण्याचा विरोध करून दहा अंक मोजण्याची भलावण केली आहे. राग अव्यक्त ठेवण्याची सवय पुढे रागावरच पूर्णविराम पडण्याची शक्यता निर्माण करते आणि माणसाचे उर्ध्वीकरण करू शकते.

१५) रविशंकर महाराज उवाच.

आज शाळेत जाताना मला एक रुपाया सापडला. मधल्या सुटीत मैत्रीर्णिसह खमण खाऊन त्या आनंदाची सांगता केली. लपवाळपवी वा गुपित मनात ठेवण्याचा माझा स्वभाव नाही. इतर मुलांचे वडील घरात सतत भीतीदायक जरब निर्माण करतात, ते अण्णांच्या स्वभावात नाही. म्हणून कोणतीही घटना आम्ही भावंडे घरात सहज सांगू शकतो. तशी ही घटनाही मी घरी सांगितली. त्यावर प्रतिक्रिया म्हणून अण्णांनी रविशंकर महाराजांचा एक विचार ऐकवला.

तूप किंवा तेल आणायला बाजारात गेलेला प्रत्येकजण ते विकत घेण्यापूर्वी वास घेऊन बघतो. आंबा वा उदबत्ती घेण्यापूर्वीही हुंगून पाहून आवडीचा सुगंध असल्याची खात्री करून घेतली जाते. मातीचा घडा आणायला गेल्यास, त्यावर टकोरा मारून कसोटी करण्याची प्रतिक्षिप्त क्रिया घडते. पण हाती येणाऱ्या लक्ष्मीचा स्वीकार करताना मात्र नाही कुणी हुंगून बघत की टकोरा मारून तिची कसोटी करत! कुटूनही, कशीही व कोणत्याही परिस्थितीत हाती आलेली लक्ष्मी तो स्वीकार्य का समजतो? असा स्वीकार करताना त्याच्या मनाची चलबिचल का होत नाही? हे योग्य आहे?

रविशंकर महाराज हा प्रश्न उपस्थित करून पुढे म्हणतात, 'हाती येणारा प्रत्येक पैसा कुरून आणि कसा आपल्यापर्यंत पोहोचला हे जाणून घेण्यासाठी तो 'हुंगू' पहा. म्हणजे धर्म, न्याय, नीती आणि प्रामाणिकतेचा

नियम पाळून तो आपल्या हाती आला आहे ना, याविषयी खात्री करवून घ्या. हाती येणारी लक्ष्मी न 'हुंगता' खिंशात घालण्याची सवय अनैतिक असल्याची जाणीव वेळीच मनात बाणली तर पुढे लक्ष्मीच्या रूपाने जीवनात उठणारी वादळे टाळता येतील आणि निखळ सुख प्राप्त करता येईल.

१६) तीन वानरांची कथा. विचारांचे अपूर्णत्व!

अण्णा आणि तात्याकाका मित्र! वास्तविक दोघेही प्रखर गांधीवादी! गांधीजींविषयी मनात अपार आदर बाळगणारे! तरी ते मूर्ती वा व्यक्तीपूजक नाहीत, याचा तात्याकाकांच्या बोलण्यात पुरावा मिळाला.

तीन वानरांच्या शिल्पाचा गृद्धार्थ गांधीजींनी उलगडून दाखवला, त्याची भलावण केली आणि ते शिल्प लोकांनी डोक्यावर घेतले. आपसूक ते विख्यात बनले. त्या संदर्भात बोलताना आज तात्याकाका म्हणाले, "या शिल्पास आदर्श म्हणून

स्वीकारण्याचा गांधीविचार मला पटत नाही. वाईट न बघण्याच्या अट्टाहासात यातील एक चांगल्याकडे डोळेझाक करतोय, वाईट न ऐकण्याच्या जिद्दीत दुसरा चांगले ऐकण्यापासून वंचित राहातोय आणि वाईट शब्द मुखातून निघू नयेत, यासाठी टोकाची काळजी घेणारा चांगलेही बोलत नाहीय. वस्तुतः वाईट टाळणे वा चांगले आत्मसात करण्यासाठी डोळे, कान वा तोंडावर हात ठेवण्याची गरज कुठे असते? उलट जागृत मनाचा सहयोग प्राप्त करून माणसाने पंचेंद्रियांचा सदुपयोग करायचा असतो. मी सामान्य माणूस! तरी या शिल्पातील त्रुटी मला दिसते ती महात्माजींना का दिसू नये? हा प्रश्न मनात उठला आणि लगेच त्या प्रश्नाचे उत्तरही मनानेच दिले, 'गांधीजी महात्मा असले तरी ते माणूसच! कितीही महान झाला तरी मानवमात्र अपूर्ण आहे. हे अपूर्णत्व कुणाचे कुठे तर कुणाचे कुठे! गांधीजींना न दिसलेली उणीव माझ्या ध्यानात आली, म्हणजे मी परिपूर्ण वा संपूर्ण झालो, या भ्रमात मी राहू नये आणि राष्ट्रपिता बनलेले महात्माजी पूर्णत्वास पोहोचले आहेत, अशी अंधश्रद्धा बाळगून स्वतःचे मत मी गिळूही नये, असे मला वाटते. नारायण तुझे काय मत आहे?"

अण्णा त्यांच्याशी सहमत झाले. एका प्रकारे महामानवातही मानवसहज अपूर्णत्व असते, या विचारास त्यांनी अनुमोदन दिले.

१७) सुभाषिते आपला अनमोल वारसा.

अत्यंत हेतुपूर्ण आणि आशयगर्भ संस्कृत सुभाषिते, हा आपला अनमोल वारसा आहे. अत्यंत कमी शब्दात खूप सांगण्याच्ये सामर्थ्य त्यात लपले आहे. शब्दांच्या पलिकडे जाऊन गृद्धार्थाची प्रचिती करवण्यास ती समर्थ असतात. तशी वेचक सुभाषिते अधून मधून लिहावीत, असे काका म्हणाले. त्यास मान देऊन आज कर्तृत्वाचे महत्व समजावणारे हे सुभाषित!

कराग्रे वसते लक्ष्मीः करमध्ये सरस्वती ।

करमूले तु गोविंदः प्रभाते करदर्शनम् ॥

हाताच्या अग्रभागी, म्हणजे दहा बोटांच्या टोकावर लक्ष्मीचे वास्तव्य आहे. हस्तमध्यात सरस्वती विराजमान आहे तर हाताच्या मुळाशी साक्षात विष्णुचा वास आहे. अशा हाताचे दर्शन घेऊन दिवसारंभ करावा - म्हणजे प्रभातकाळी नेत्र उघडताच हस्तदर्शन घ्यावे.

दोन हात ही विश्वकर्म्याने मानवाला दिलेली अमूल्य देणगी आहे. इतर प्राण्यांना चार वा अधिक पाय असतात. मानवच दोन पायांवर ठाम उभा राहतो. दोन हातांनी अविरत काम करून विकास साधतो. विद्येच्या देवतेस प्रसन्न करून तो नवनिर्मितीची आस बाळगतो आणि ती पूर्णही करतो. भगवान विष्णु ब्रह्मदेवनिर्मित सृष्टीचे लालन-पालन करतात तसे मानव स्व-संरक्षणाव्यतिरीक्त विश्वातील प्राणीमात्रांचे रक्षण करतो. सर्वांगीण विकासाच्या माध्यमातून धनवैभव प्राप्त करतो.

माणसाला हात नसते तर तो पराक्रमापासून वंचित राहिला असता. स्वतःच्या पायावर शब्दशः उभे राहणे शिकवण्याची प्रक्रिया असो की गृद्धार्थाने पायावर उभे राहणे असो, वडील मंडळी, त्यास हात धरून

उभे करतात, चालायला शिकवतात आणि विद्याप्राप्तीसाठी श्रीकार शिकवतात. पुढे प्रयत्नांची कास धरून मानव ज्ञानवंत, प्रज्ञावंत आणि धनवंत होतो. म्हणजे परोक्षपणे हातात वास असलेल्या सरस्वती, लक्ष्मी आणि भगवान विष्णुंची आराधना करतो. हातांच्या कर्तृत्वाने मानव परमेश्वराप्रमाणे उदार आणि दानशूर होतो. धनसंपदेचा स्वामी बनल्यावरही ज्ञानाच्या माध्यमातून नम्रता आणि सहदयता शाबूत ठेवून तो सदाचरणास झुकते माप देतो. हातावर प्राण घेऊन मानवत्व जतन करतो आणि मेहनतीने घामाचे अर्ध्य अर्पण करून तो क्षमतेची पूजा करतो. सारा कर-महिमा! म्हणून मानवी जीवनात हातांचे स्थान अलौकीक आहे. अशा हातांचे दर्शन घेऊन दिवसारंभ केल्याने आपसूक मेहनतीच्या महत्वाचा स्वीकार मनीमानसी रुजतो आणि जीवनात सरस्वती, लक्ष्मी आणि विष्णू या त्रिगुणात्मक शक्तीचे सहजागमन होते, असे आपले ऋषिमुनी सुचवतात.

१८) कहत कबीर....

१)

पावित्राच्या संबंधात आज संत कबीराविषयी अख्यायिका ऐकली.

काही विद्वान ब्राह्मण पंडित गंगाकिनारी गंगास्नानासाठी गेले. चेष्टा करून त्यांचे डोळे उघडण्याच्या उद्देशाने कबीराने त्यांना आपला लोटा घासून देण्याची विनंती केली.

"अरे, अरे शिवू नकोस आम्हाला!" पंडितांनी दूर होत कबीरास जरब दिली, "तुझ्या लोट्याच्या स्पर्शाचा आम्हा पवित्र ब्राह्मणांना विटाळ होईल, हे कळेना तुला?"

"स्वच्छ घासून गंगेच्या पाण्याने विसळल्यावरही माझा मुळात स्वच्छ असलेला लोटा पवित्र होणार नसेल तर कळत-नकळत पापाचरण केलेला तुमचा देह कसा पवित्र होईल?" कबीराने शांतपणे विचारले.

२)

कबीराचे 'चलती चक्की देखके.... हे काव्य प्रसिद्ध आहे. कबीराची आध्यात्मिकता उच्च कोटीची असल्याचे सारे जाणून

आहेत. पण त्याचा मुलगा आध्यात्मिक क्षेत्रात सवाई झाल्याचे वा त्याला स्वतःच्या नावे विचार रुजू करण्याचीही गरज भासली नसल्याचे फार कमी लोकांना ठाऊक आहे. जात्याच्या दोन पात्यात भरडल्या जाणाऱ्या धान्याच्या दाण्यांचे 'पीठ होणे' टाळता येत नाही, हा कबीराचा सर्वज्ञात विचार कबीराने पुत्रासमक्ष ओठी आणून हळहळ व्यक्त केली. यावर कबीरपुत्र शांतपणे म्हणाला, "जात्यात दाणे भरडले जातात. पण सारेच दाणे काही भरडले जात नाहीत. एका नगनसत्याकडे डोळेज्ञाक होणे योग्य नाही पिताजी! जात्याच्या खुंटापाशी काही दाणे सुरक्षित राहतात, ते बघा आणि वृथा शोक टाळा."

परिस्थितीस वश होणे टाळून जे स्वस्थानास विकटून राहतात, तशा विचारी लोकांचे प्रपंचाच्या जात्याची दोन पाती 'पीठ पाडू' शक्त नाहीत, हे पुत्राने सहज स्वरात सांगताच कबीर चमकला. कारण त्याला जाणवले... आपण आपल्या साध्या विचारांचेही स्वामीत्व सूचित करतो. प्रत्येक विचार 'कहत कबीर...' असे म्हणून उद्धृत करतो. आपल्या मुलाला मात्र विश्वसत्य सांगतानाही त्या विचारात स्वतःचे नाव गुंफण्याची गरज भासत नाही. ही जाणीव कबीराला थोडीशी खजिल करणारी आणि खूपशी आनंदीत करणारी होती. कारण पुत्र आणि शिष्याकडून होणारा पराजय, ही विजयाहून अधिक आनंदाची बाब आहे - असायला हवी, हे कबीराला ठाऊक होते. असा आनंद पोक्त विचार करू शकणाऱ्या आणि अहंकारास वश न होण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या पित्याची आणि गुरुची कसोटी करतो. पुत्र सवाई आध्यात्मिक बनल्याचा आनंद देणारा आणि या कसोटीत कबीरास उत्तीर्ण करणारा हा समर्थ प्रसंग!

१९) सर्वोत्तम - भासमान अनुभूती.

एका स्वामीजींचे प्रवचनपर्व चालू होते. प्रवचनानंतर श्रोत्यांना प्रश्न विचारण्याची मुभा असे. त्यावेळी एका मुमुक्षुने विचारले, "स्वामीजी, अनेक जन्मांच्या पुण्यकर्माचे पारितोषिक म्हणून मानवदेह प्राप्त होतो, असे आपण सांगता. सवाई पुण्यकर्म करून मानवदेह सत्कारणी लावण्याचा उपदेश करता. म्हणून सांगा की

सत्कार्य करण्यासाठी उपयोगात आणण्यासाठी देहाचा कोणता भाग सर्वोत्तम आहे? "

"जीभ आणि हृदय!" स्वामीजी लगेच उत्तरले.

"आणि सर्वाधिक हीन भाग?" पुढचा प्रश्न स्वाभाविक होता.

"जीभ आणि हृदय!" स्वामीजी किंचितही विचलीत न होता म्हणाले. प्रश्नकर्त्याच्या आश्चर्यास पारावार उरला नाही. स्वामीर्जीना इतक्यातच या अंगांचा सर्वोत्तम म्हणून गौरव केल्याचे त्याने स्मरण दिले.

"मी म्हणालो त्यात विरोधाभास वाटला तरी तो विरोधाचा आभासच आहे," स्वामीजी शांतपणे सांगू लागले, "सत्य आणि मधुरवाणीचा उच्चार करणारी जीभ अमृताची नदी वाहती करू शकते तर असत्य आणि कटू वा कठोर वाणी उच्चारणारी जीभ विषाचा प्रवाह वाहता करते. त्याच प्रमाणे हृदयात हिंदकळलेला सद्भाव उत्तम आणि वैरभाव अधम ठरत असतो. मानवीदेहाचा कोणताही भाग उत्तम वा अधम असत नाही. मानवी मनाचा आदेश पाळून तो अवयव जे कृत्य करतो ते कर्म अधम वा उत्तम ठरते. म्हणजे कर्माचा कस मनाच्या श्रेणीवर अवलंबून असतो, इंद्रियावर नव्हे.."

२०) मिथ्याचार.

योग्य आणि अयोग्य - मिथ्याचाराच्या अर्थास नेमके परिमाण देणारा श्रमद् उपेंद्राचार्याचा विचार मुक्त छंदात काकांच्या तोंडून ऐकायला मिळाला...

भजन गाताना, मनात भक्तिभावनेचा अभाव असणे हा मिथ्याचार.

सेवा करताना मनात कल्याणभावना नसणे, हा मिथ्याचार.

नोकरी करताना स्वामीनिष्ठेचा अभाव असणे, हा मिथ्याचार.

पुस्तक वाचताना ते समजून घेण्याच्या प्रयत्नांचा अभाव, हा मिथ्याचार.

कथा ऐकताना त्यातील गृढार्थाचा वेद घेण्याचा प्रयत्न न करणे, हा मिथ्याचार.

दानधर्म करताना मनातला दानाभिमान न सोडणे, हा मिथ्याचार.

कुणास मदत केली आणि त्या मदतीचा गवगवा करणे, हा मिथ्याचार.

हाताने पूजा करणे पण मानसपूजेपासून विमुख राहणे, हा मिथ्याचार.

भक्ती करताना मन आवडंबरातच गुंतून असणे, हा मिथ्याचार.

वेदांत सांगताना ब्रह्मचिंतनाचा अभाव असणे, हा मिथ्याचार.

जप करताना मन मोकाट उधळू देणे हा मिथ्याचार.

गुणगान करणे ओठावरचे असणे, त्यात हृदय नसणे, हा मिथ्याचार.

प्रत्येक कामात - अगदी छोट्या वा क्षुल्लक कामातही मनाची गुंतवणूक असणे अत्यावश्यक आहे, हा विचार प्रगट करणारे हे मुक्तक मनापासून आवडले. अशा प्रकारच्या खूप कार्याची यात अजून भर घालता येईल, असेही वाटले.